

MOŽNÉ INDIVIDUÁ A POSIBILIE (I)

PAVEL CMOREJ, Filozofický ústav SAV, Bratislava, SR

CMOREJ, P.: Possible Individuals and Possibilia
FILOZOFIA 70, 2015, No. 8, pp. 585-600

The present paper offers (i) a logico-semantic analysis of sentences of the form „ $(\iota x)\Phi(x)$ is C “, where C stands for „possible“ (LP) or „merely possible“ (MP) or „really possible“ (Re) or „impossible“ (NP) and (ii) an explication of intuitive meanings of these expressions using modal temporal semantics. The crucial question concerning this analysis runs: What are the items to which modality C is attributed in these sentences? Is it an individual that is the referent of the description „ $(\iota x)\Phi(x)$ “ or an intension generated by the meaning of the description or the *meaning* of the description itself? It is argued that the most suitable response is the last one. Unlike some other positions, the present view has it that possibilia are not individuals but meanings of individual descriptions that have referents only at world-time couples $\langle w, t \rangle$ where w is not the actual world. Being a *possibilium* amounts to being the meaning of a description having the property MP that is defined as follows: $(\iota x)\Phi(x)$ is MP iff $(\iota x)\Phi(x)$ is possible, but there is not exactly one individual having the property $(\lambda x)\Phi(x)$ at some world-time couple $\langle a_w, t \rangle$ where a_w is the actual world. Apart from the concept of possibilium, another concept of semipossibilium (SP) is introduced namely the meaning of a description which except some referents in the actual world has also at least one referential pause in this world (i.e. time interval at which the description has no referents).

The first part introduces (i) the notions of semantic reference and user's intentional reference, (ii) the difference between the actual world and the real world and (iii) the definitions of LP , MP , Re and NP modalities. The second part tries to answer the question whether the intension or meaning of a description is a suitable subject of predication in sentences which have the form „ $(\iota x)\Phi(x)$ is C “. The rest of this part deals with possibilia and semipossibilia.

Keywords: Empirical descriptions – Reference – Reference changes in time – Property of being logically possible – Merely possible – Really possible – Impossible – Meanings as holders of these properties – Possibilia – Impossibilia – Semipossibilia

Úvod. V nasledujúcich úvahách budem predpokladať, že čitateľ je oboznámený s intuitívnym pojmom individuového opisu (spresneného v pojme deskripcie), jeho významu a referenta.¹ To znamená, že rozlišuje individuové opisy známeho jazyka od výra-

* Ďakujem Lukášovi Bielikovi, Marii Duží, Františkovi Gahérovi, Daniele Glavaničovej, Stanislavovi Sousedíkovi, Martinovi Vacekovi a Mariánovi Zouharovi za prečítanie prvej verzie tejto state a za kritické pripomienky, ktoré mi pomohli vyjasniť niektoré formulácie, miestami spresniť a prehĺbiť

zov iných kategórií, že im rozumie a že odlišuje význam deskripcie od jej prípadného referenta. Pod významom deskripcie budem rozumieť štruktúrovaný abstraktný objekt zložený z významov zodpovedajúcich jej jednoduchým výrazom, z významov, ktoré sú pospájané vo význame deskripcie podobne ako jednoduché výrazy v deskripcii.² Okrem (i) jazykového výrazu, ktorým je deskripcia $(x)\Phi(x)$, môžeme teda ako osobitný objekt vyčleniť (ii) jej význam a (iii) prípadný, od stavu sveta a času závislý referent, ktorý deskripcia opisuje. Výrazom „prípadný referent“ naznačujem okolnosť, že niektoré deskripcie môžu byť v niektorých svetamihoch bez referenta. Referentom deskripcie $(x)\Phi(x)$ môže byť vo svetamihu $\langle w, t \rangle$ len individuum I, ktoré (1) spĺňa podmienku $\Phi(x)$, resp. má vo $\langle w, t \rangle$ vlastnosť $(\lambda x)\Phi(x)$, pričom (2) neexistuje žiadny iný objekt, ktorý by spĺňal $\Phi(x)$ vo $\langle w, t \rangle$. V sémantických úvahách o deskripciách popri (i) – (iii) významnú rolu zohráva aj (iv) pojem *individuovej intenzie*. Je to funkcia generovaná významom deskripcie $(x)\Phi(x)$ a definovaná na množine svetamihov,³ ktorá svetamihu $\langle w, t \rangle$ priradzuje individuum I vtt I je *jediné* individuum, ktoré spĺňa podmienku $\Phi(x)$ vo $\langle w, t \rangle$. Pojmom individuovej intenzie a jej generovania sa budem podrobnejšie zaoberať v druhej časti článku.

O deskripcii $(x)\Phi(x)$ s významom Mg hovoríme, že *vyjadruje* význam Mg, *označuje* (denotuje) intenziu f generovanú významom Mg a že vo svetamihu $\langle w, t \rangle$ *referuje na* individuum I vtt $f(\langle w, t \rangle) = I$. Posledná veta poukazuje na väzbu medzi deskripciou $(x)\Phi(x)$, jej významom, referentom a intenziou, ktorú generuje (*konštruuje*) jej význam.⁴ Na ilustráciu uvediem jednoduchý príklad deskripcie $(x)(x \text{ je najstarší Slovák})$. Keď za obor premennosti premennej x zvolíme množinu všetkých žijúcich Slovákov, jej intuitívny význam je jasný. Deskripcia opisuje jediného Slováka staršieho ako všetci ostatní Slováci. Ak taký Slovák neexistuje alebo existuje viacej rovnako starých Slovákov, z ktorých každý je starší ako ostatní Slováci, deskripcia neopisuje nikoho. Význam tejto deskripcie generuje funkciu f , ktorá svetamihu $\langle w, t \rangle$, v ktorom najstarším Slovákom je individuum I, priradzuje I a vo svetamihoch, v ktorých *jediný* taký Slovák neexistuje, nie je definovaná. Naša deskripcia $(x)\Phi(x)$ denotuje funkciu f a vo $\langle w, t \rangle$ referuje na individuum I vtt I je vo $\langle w, t \rangle$ najstarší Slovák, teda vtedy, keď $f(\langle w, t \rangle) = I$.

Výrazová a intencionálna referencia. Väzba medzi $(x)\Phi(x)$ a jej referentom závisí v prípade empirických deskripcií nielen od významu, ale aj od stavu sveta a času. Kľúčovú úlohu v nasledujúcich úvahách zohráva význam deskripcie a vzťah referencie medzi deskripciou a jej referentom (v nejakom svetamihu). Už z vymedzenia tejto referencie je zrejmé, že tu referujú určité jazykové výrazy, preto sa táto referencia nazýva *výrazovou*

argumentáciu a odstrániť rôzne drobnejšie nedostatky.

¹ Pozri aspoň (Cmorej 2013, 825-848).

² Toto intuitívne chápanie významu možno spresniť v logickej sémantike intenzionálnej logiky P. Tichého (tzv. TIL-ky). Záujemcom o podrobnosti odporúčam monografiu (Duží, Jespersen, Materna 2010), prípadne aspoň 1. a 2. kapitolu jej kratšej českej verzie (Duží, Materna 2012) alebo I. časť monografie (Raclavský 2009, 2-89) pod titulom Význam.

³ Môže to byť množina všetkých svetamihov alebo nejaká pravá podmnožina tejto množiny.

⁴ Uvedenú terminológiu preberám z monografie (Duží, Materna 2012, 37-42).

alebo *sémantickou* referenciou a príslušný referent *výrazovým* referentom.⁵ Referencia v tomto zmysle nie je nejaký *akt* vykonávaný výrazom, ale jeho *vzťah* k referentu, daný *sémantickými* pravidlami jazyka a stavom sveta. Žiaľ, termíny „referencia“, „referovať na (niečo)“ sa používajú aj v celkom inom význame.⁶ Referovať v tomto význame znamená vykonávať alebo prežívať istý *intencionálny akt* zameraný na referent vyslovovaného alebo písaného či čítaného mena alebo deskripcie, prípadne na objekt, ktorý ich používateľ *pokladá* za ich referent. Je to mentálny akt, pri ktorom na tento objekt myslíme, resp. máme ho na mysli. Tento predmet sa pritom môže, ale nemusí zhodovať s výrazovým referentom použitého výrazu. Nazýva sa *intencionálnym referentom* výrazu. Od výrazového referenta ho treba odlišovať nielen preto, že sa s ním nemusí zhodovať, ale aj preto, že môže nastať situácia, v ktorej používateľ referuje na nejaký predmet dokonca aj vtedy, keď použitý výraz je bez referenta. Žiarlivá žena môže referovať na svoju susedu ako na *milenku svojho manžela*, hoci jej suseda je cnostná pani a jej muž o nevere ani nesníva.

Aby som výraznejšie odlíšil intencionálnu referenciu od výrazovej, k slovesu „referuje“, označujúcemu intencionálnu referenciu nejakého subjektu S, budem niekedy pripájať index „in“.⁷ Intencionálnu referenciu subjektu S, ktorý (i) pomocou deskripcie D referujúcej na objekt I referuje_{in} na predmet J odlišný od I alebo (ii) referuje_{in} na nejaký objekt prostredníctvom deskripcie, ktorá nemá referent, budem nazývať *referenčne neadekvátnou* (intencionálnou) referenciou. Pri *referenčne adekvátnej* intencionálnej referencii subjekt S referuje_{in} prostredníctvom D na I práve vtedy, keď D referuje na I.

Podľa niektorých autorov (napr. L. Linského alebo P. F. Strawsona)⁸ referujú iba ľudia, a nie jazykové výrazy. S tým možno súhlasiť iba za predpokladu, že pod slovom „referujú“ rozumieme „referujú_{in}“, čo zrejme mali na mysli aj spomenutí autori. Bez indexu „in“ je tvrdenie „referujú iba ľudia“ prinajmenej dvojznačné a keď pod referovaním rozumieme vzťah medzi deskripciami (menami) na jednej strane a objektmi, ktoré deskripcie opisujú (či na ne referujú) na druhej strane, tak je nepravdivé. L. Linsky okrem iného napísal, že „referujú používatelia jazyka, a nie výrazy, ktoré používajú; tie referujú nanajvýš v odvodenom zmysle“ (Linsky 1992, 148). Možno však pomocou intencionálnej referencie definovať výrazovú referenciu medzi jazykovými výrazmi a ich referentmi (a tým potvrdiť Linského názor, že tento vzťah je odvodený)? Myslím, že hoci výrazová

⁵ Pozri (Zouhar 2004, 18-24). Termín *sémantická referencia*, pochádzajúci od Kripkeho, je trochu zavádzajúci, lebo *referent* výrazu nie je určený len *sémantikou* výrazu, ale aj rôznymi *mimosémantickými* okolnosťami, napríklad stavom sveta v určitom čase. K povahe intencionálnej referencie pozri stať (Cmorej 2000 alebo 2001, 245-263) či (Cmorej 2005 alebo 2009, 111-123).

⁶ Samozrejme, to sa týka najmä anglických ekvivalentov týchto termínov.

⁷ Od obidvoch uvedených významov slovesa „referovať na“ treba odlišovať význam výrazu „referovať o“ (v zmysle podávať správu, informovať o niečom), ktorý sa používa omnoho častejšie. Zvrat „referovať na“ je novotvar zavedený pre potreby logickej *sémantiky*, *pragmatiky* a *analytickej filozofie* (i v záujme *hladšieho* a *výstižnejšieho* prekladania anglickej odbornej literatúry zameranej na problematiku týchto disciplín). Jeho intuitívny význam možno v kontextoch, v ktorých je reč o intencionálnej referencii, približne vyjadriť aj výrazom „vzťahovať sa na“ a v kontextoch o výrazovej referencii aj slovom „označovať“. Keďže obidva zvraty sú vágne i viacznačné, ich bežný význam sa musí v odbornej literatúre špecifikovať. K zavedeniu výrazu „referovať na“ pozri (*Filozofia prirodzeného jazyka*, 250-251).

⁸ (Linsky 1992, 148; Strawson 1992, 133).

referencia pochádza z intencionálnej a v tomto zmysle je z nej odvodená, výrazovú referenciu nemožno redukovať na intencionálnu. Z tvrdenia, že X referuje_{in} v čase t pomocou deskripcie D na objekt O , nevyplýva, že deskripcia D referuje v čase t na O , a z toho, že D referuje v čase t na O , nevyplýva, že subjekt X referujúci_{in} v čase t pomocou D na nejaký objekt, referuje_{in} práve na O , pretože referentom D môže byť v čase t predmet, ktorý nie je objektom intencionálneho aktu subjektu X . Môže sa tiež stať, že S referuje_{in} na O v čase, v ktorom D nemá referent. Navyše, rôzni používatelia tej istej deskripcie D môžu v čase t referovať_{in} na rôzne predmety, pričom D môže mať iný referent alebo byť bez referenta. Jediným arbitrom adekvátnosti referencie je v podobných prípadoch výrazová referencia. Tá nielen umožňuje, ale aj usmerňuje a koriguje komunikáciu o predmetoch, o ktorých hovoríme pomocou ich deskripcií a mien.

Keď chceme v komunikácii vyčleniť predmet jeho opisom alebo menom, siahneme po výraze, ktorý ho v danom čase opisuje alebo označuje, a teda už naň referuje bez ohľadu na to, či ho niekto práve používa alebo nepoužíva.⁹ To znamená, že jej referent je určený už pred aktom referovania_{in} na príslušný objekt. Ved' podľa akých kritérií by si používatelia mien a deskripcií vyberali výrazy na referovanie, keby mimo používania výrazy na nič nereferovali? Nemôžeme povedať, že spojenie medzi výrazom a jeho referentom nastane až vtedy, keď ho niekto vysloví alebo napíše. Príslušný výraz si vyberáme práve preto, že už referuje alebo v čase intencionálneho aktu bude referovať na predmet, o ktorom mienime hovoriť (čo nevyklučuje použitie tohto výrazu na iný účel v inom situačnom kontexte). Výraz sa podobá šachovej figúrke s vopred určenými možnými ťahmi v hre. Keď hráč siahne v hre po určitej figúrke, už vie, aké kroky môže pomocou nej urobiť. Pravda, na rozdiel od jazykových výrazov šachové figúrky nič neoznačujú ani neznamenajú. Pravidlá určujúce ťahy šachových figúrok sa podstatne líšia od pravidiel používania jazykových výrazov.

Z logicko-sémantického hľadiska môžeme výrazovú referenciu deskripcií a mien indivíduí charakterizovať ako trojargumentový vzťah medzi výrazmi (deskripciami, menami), svetamihmi a referentmi výrazov a intencionálnu referenciu ako vzťah medzi používateľmi jazyka, výrazmi, svetamihmi a intencionálnymi referentmi výrazov. Intencionálna referencia má na rozdiel od výrazovej referencie vyššiu aritu, jeden z jej argumentov je človek a referentom intencionálneho aktu vykonávaného v určitom čase je *používateľom* deskripcie vyčlenený objekt, ktorý sa môže, ale nemusí zhodovať s jej výrazovým referentom.¹⁰

Na výber intencionálneho referenta vplýva mnoho nepredvídateľných faktorov variujúcich od prípadu k prípadu. Nie je podmienený len významom deskripcie či mena, ale často najmä situáciou, v ktorej človek referuje, podmienkami, za ktorých vníma objekt, na ktorý referuje_{in}, stavom jeho poznania i absenciou relevantných poznatkov týkajúcich sa

⁹ Môže to byť aj opis, ktorý pred nami ešte nikto nepoužil, napr. keď opíšeme objekt, ktorý sme objavili. Pravda, iná situácia nastáva vtedy, keď vlastné meno objektu ešte len zavádzame.

¹⁰ Na podnet M. Zouhara dodávam, že svetamih zohráva pri výrazovej referencii inú rolu ako pri intencionálnej referencii. Pri výrazovej referencii $\langle w, t \rangle$ poukazuje na svet w a okamih t , v ktorom deskripcia referuje na svoj referent, kým pri intencionálnej referencii ide o svet a čas, v ktorom nejaký človek referuje_{in} pomocou deskripcie na intencionálny objekt.

predmetu, na ktorý referuje_{in} alebo chce referovať_{in}, ako aj jeho svetonázorom, predsudkami; a viac alebo menej aj momentálnym emocionálnym stavom jeho mysle.

Domnievam sa, že pri *používaní* individuových opisov a deskripcií, ktoré možno extrahovať z našich názorov na opisované individuá, za *výrazový* referent použitej deskripcie často pokladáme individuum, ktoré je objektom nášho intencionálneho aktu, hoci deskripcia referuje na iný objekt alebo je bez referenta, čo si v mnohých prípadoch ani neuvedomujeme. Platí to dokonca aj o deskripciách, ktorými opisujeme dôverne známe objekty alebo osoby (vrátane nás samých), napr. vtedy, keď im pripisujeme aj vlastnosti, ktoré nemajú, alebo upierame vlastnosti, ktoré im prislúchajú. Subjekt S si môže namýšľať, že má istú vlastnosť P, ktorá mu neprislúcha, alebo že nemá vlastnosť Q, ktorá mu prislúcha (trebárs vtedy, keď P sa pokladá za dobrú a Q za zlú vlastnosť), a považovať opisy $(\forall x)(x = S \wedge P(x))$, $(\forall x)(x = S \wedge \sim Q(x))$ za výrazy, ktoré ho opisujú, a v istých situáciách (napr. keď sa obhajuje na súde) pomocou ich ekvivalentov formulovaných v bežnom jazyku referovať_{in} na seba. Podobne ich môže použiť ktorákoľvek iná osoba referujúca_{in} na S. Samozrejme, v prirodzenom jazyku namiesto deskripcií používame v ňom formulované opisy s tým istým kognitívnym významom.

V teoretických úvahách o deskripciách a ich referentoch by sme mali striktné odlišovať výrazovú referenciu od intencionálnej a za referent deskripcie pokladať iba objekt, ktorý ako jediný spĺňa podmienku $\Phi(x)$. Nielen pri bežnom používaní opisov formulovaných v prirodzenom jazyku, ale aj vo filozofických úvahách zameraných na skúmanie niektorých druhov objektov podliehame sklonu pokladať za referent opisu či deskripcie predmet, ktorý nespĺňa podmienku $\Phi(x)$, alebo pripisovať referent deskripcii, ktorá na nič nereferuje. V podobných prípadoch dochádza k zavádzajúcej zámene výrazového referenta intencionálnym, ktorá môže viesť k nežiaducim posunom pri interpretácii deskripcií a rozvíjaní sporných názorov na niektoré druhy objektov. Hoci pri bežnom používaní opisov výrazový referent poväčšine splyva s intencionálnym objektom používateľa opisu, mali by sme ich dôsledne rozlišovať.

Opisy individuí a individuové deskripcie nás niekedy zvädzajú k tomu, že individuám pripisujeme vlastnosti, ktoré prislúchajú entitám inej logickej kategórie. Patria k nim také vlastnosti ako byť možným, len možným, prípadne reálne možným alebo nemožným individuom, ktorými sa budem zaoberať v ďalších častiach tohto článku. Mýli nás najmä výskyt slova „individuum“ v týchto označeniach vlastností a vo vetách, ktoré majú formu „To a to *individuum* je možné (len možné, reálne možné, nemožné)“ a v ktorých „to a to individuum“ zastupuje individuový opis formulovaný v prirodzenom jazyku, alebo vo vetách, ktoré dostaneme nahradením tohto opisu deskripciou $(\forall x)\Phi(x)$, teda výrazom, ktorý čítame ako „jediné *individuum* x, pre ktoré platí $\Phi(x)$ “.

Jeden z hlavných cieľov tejto state je ukázať, že to, čo sa nazýva možným, len možným, reálne možným alebo nemožným *individuom*, nie je vlastne individuum s vlastnosťami, ktoré sa v individuových opisoch či deskripciách pripisujú fyzickým predmetom, ale *význam* týchto opisov. To však znamená, že slovo „individuum“ nemá vo výrazoch „možné individuum“, „len možné individuum“, „reálne možné individuum“ a „nemožné indi-

viduum“ svoj bežný význam. Inými slovami, takéto individuum nie je individuum.¹¹ Pravda, to možno akceptovať iba za predpokladu, že prvý výskyt slova „individuum“ v tejto vete znamená niečo iné ako druhý výskyt. Hoci význam slova „individuum“ vo výrazoch ako „možné individuum“ a pod. bude dostatočne jasný až z ďalšieho výkladu, aby som sa vyhol istým nedorozumeniam, budem ho od bežného významu slova „individuum“ odlišovať zápisom vo fonte Calibri.¹² To nám umožní uvedené kontradiktórické tvrdenie zmeniť na bezúhonnú vetu „Také individuum nie je individuum“ a naďalej používať zaužívaný spôsob vyjadrovania – až na to, že sa pri ňom vyhneme pripisovaniu modalít individuum v bežnom zmysle slova. Kedykoľvek čitateľ narazí na „individuum“ vo fonte Calibri, nech si spomenie, že toto individuum nie je individuum v bežnom zmysle slova, ale entita, ktorá individuum konceptuálne uchopuje pomocou individuového opisu.

Intuitívne chápanie možného a len možného. Existujú možné objekty rôznych logických kategórií či typov. V literatúre sa najviac diskutuje o možných individuuách a možných svetoch, prípadne propozíciách, hoci za možné v istom zmysle možno pokladať aj stavy vecí, vlastnosti a vzťahy.¹³ Možno ísť ešte ďalej a za možné objekty považovať aj iné entity, ale skúmaním tejto možnosti, presnejšie artikulovateľnej až v rámci teoreticko-typovej intenzionálnej sémantiky, sa tu nebudem podrobnejšie zaoberať. Medzi významami jednotlivých výskytov uvedeného termínu „možný“ sú isté logicko-sémantické rozdiely, ktoré nie sú pre nás zaujímavé, pretože predmetom nášho skúmania sú predovšetkým možné *individuuá*. Tieto rozdiely závisia od toho, na aký typ objektov termín „možný“ aplikujeme. Dajú sa bližšie určiť v teoreticko-typovej intenzionálnej sémantike, kde možno o každej intenzii zmysluplne tvrdiť, že je možná vtt existuje svetamih, v ktorom nadobúda nejakú hodnotu. Typ takej možnosti závisí od typu intenzie, ktorej modalitu pripisujeme.

V tomto článku sa budem zaoberať najmä problémami, ktoré sa vynárajú v úvahách o možných, len možných, reálne možných a nemožných *individuuách* pri aplikácii modalno-temporálnej teórie deskripcií. Referencia sa v tejto teórii relativizuje nielen k možným svetom, ale aj k časovým okamihom. Ako som už uviedol, je to vzťah, ktorý existuje medzi nejakou deskripciou D , možným svetom w , okamihom t a objektom O vtt D referuje vo svete w v *okamihu* t na O . Teda vtedy, keď D má vo svete w v okamihu t – čiže vo svetamihu $\langle w, t \rangle$ – referent O . Zmeny referencie prichádzajú do úvahy iba v prípade empirických deskripcií, ktoré môžu mať v dvoch rôznych svetamihoch rôzne referenty alebo v jednom mať, a v druhom nemať referent. Svoju pozornosť tu zúžim najmä na empirické deskripcie, ktoré opisujú alebo by mohli opisovať fyzické predmety.

Každé skutočné, fyzické individuum I môžeme opísať rôznymi deskripciami, v kto-

¹¹ Podobne mačacie zlato nie je zlato a falošná bankovka nie je bankovka. Pozri (Duží, Materna 2012, 155-163).

¹² Namiesto fontu Calibri by sme k slovu „individuum“ mohli pripojiť odlišujúci prívlastok „nepravé“, „zdanlivé“ alebo „klamlivé“ a pod.

¹³ Najznámejšími koncepciami možných svetov a možných individuuí, ktoré sa uvádzajú a rozvíjajú vo svetovej literatúre, sa u nás dosť podrobne zaoberal E. Andreanský (2010). Pozri aj recenziu tejto práce (Vacek 2011, 546-555). O možných stavoch vecí uvažoval už L. Wittgenstein vo svojom *Traktáte*.

rých sa mu pripisujú – explicitne aj implicitne – určité vlastnosti. Existujú však aj individuové deskripcie, ktoré niekedy nemajú referent, hoci za istých okolností by ho *mohli* mať. To je jeden z dôvodov, ktoré možno uviesť na podporu názoru, že okrem skutočných individuí existujú aj možné individuá, ktoré *môžu* existovať, ba dokonca existujú, ale v *iných* možných svetoch. Na možné, ale neexistujúce individuá, akým je napr. Pegas, nemožno ukázať a vyčleniť ich ostenzívne. Ich mená sú skôr skratky voľnejšie formulovaných opisov alebo deskripcií, ktoré možno z takého opisu individua získať vyčlenením relevantných údajov o jeho vlastnostiach. Nemožnosť ostenzívneho vyčlenenia možného, ale neexistujúceho *individua* len podčiarkuje význam deskripcií pri skúmaní možných objektov.

V prirodzenom jazyku má výraz „možný (-á, -é)“ aspoň dva významy, ktoré možno odlišiť už na intuitívnej úrovni. Hádám častejšie než vo význame, ktorý nevyklučuje existenciu referenta opisu, sa používa vo význame „len možný, nie však skutočný (aktuálny)“. Napríklad môžeme povedať, že jediný Slovak, ktorý má v banke 205 603 eur (**Sb**), je možný v prvom význame, kým jediný Bratislavčan, ktorý *bol* r. 2013 majster sveta v behu na 100 m (**Br**), je možný len v druhom význame. Keby sa dodatočne ukázalo, že **Sb** naozaj existuje, mohli by sme konzistentne trvať na tom, že je možný. To neznamená, že možnosť tu splýva s existenciou. Na druhej strane zistenie, že existoval **Br**, by protirečilo pôvodnému tvrdeniu o *čiréj* možnosti jeho existencie, pretože *len* možné individuum nemôže v skutočnom svete nikdy existovať.

Možnosť v druhom význame budem nazývať *čirou možnosťou*. Výlučne možné *individua* sa zvyčajne nazývajú *posibilitami*. Toto chápanie možno rozšíriť aj na entity iných typov, napr. na len (či iba) možné stavy vecí, len možné svety a pod. *Iba* možný svet alebo stav vecí je svet či stav vecí, ktorý je možný, nie však skutočný. V tejto súvislosti si musíme položiť otázku, čím sa *skutočný svet* líši od sveta, ktorý je možný, nie však skutočný. Odpoveď na túto otázku nie je taká jednoduchá, ako sa môže zdať na prvý pohľad. Závisí od prijatej koncepcie možných svetov a chápania skutočného sveta v nej.

Reálny a aktuálny svet. V tomto článku vychádzam z koncepcie P. Tichého, podľa ktorej *možný svet* je *história* rozloženia vybraných základných atribútov na objekty určitých typov alebo usporiadané n-tice takýchto objektov.¹⁴ Presne jedna z týchto histórií zodpovedá reálnemu svetu v tom zmysle, že ak R je n -árny základný atribút ($n \geq 1$), ktorý v reálnom svete prislúcha v čase t usporiadanej n -tici objektov $\langle o_1, o_2, \dots, o_n \rangle$, tak v aktuálnom svete v čase t platí, že $R(o_1, o_2, \dots, o_n)$.¹⁵ Táto história sa nazýva *aktuálnym*

¹⁴ Pozri (Cmorej 2011b, 803-813) alebo aspoň (Cmorej 2013, 831-835). Treba dodať, že príklady možných svetov a logických priestorov (množín všetkých možných svetov) uvedené v týchto článkoch sú veľmi jednoduché a že existujú jazyky, ktorých logický priestor a jeho prvky majú omnoho zložitejšiu štruktúru, podmienenú napr. tým, že medzi základnými atribútmi určujúcimi stavbu logického priestoru sa vyskytujú intenzionálne alebo hyperintenzionálne atribúty.

¹⁵ To je zjednodušená a idealizovaná predstava, v ktorej sa abstrahuje od rozdielov medzi rozložením atribútov na fyzické objekty a ich rozložením na ich reprezentantov v abstraktných stavoch vecí. Budem predpokladať, že čitateľ rozlišuje medzi reálnym stavom vecí, napr. tým, že Gerlach je vyšší ako Kriváň, a jeho abstraktným vyjadrením vo význame vety „Gerlach je vyšší ako Kriváň“.

svetom, ktorý sa od reálneho fyzického sveta či reality podstatne líši. Na rozdiel od *fyzického sveta*, ktorý nás obklopuje aj zahŕňa a ktorý je predmetom nášho empirického poznávania, systematicky rozvíjaného v empirických vedách a uplatňovaného a čiastočne aj overovaného v rôznych aktivitách nášho každodenného života, *aktuálny svet* v nasledujúcich úvahách predstavuje iba časovú postupnosť okamihových možných stavov vecí, možností, ktoré sa aktualizujú v reálnom svete. Aktuálny svet nie je zrkadlovým ani izomorfickým obrazom reálneho sveta. Zachytáva iba tie rozloženia základných atribútov v reálnom svete, ktoré sú predmetom nášho kognitívneho záujmu zameraného na určité objekty a niektoré ich vlastnosti a vzťahy. Kým reálny svet je konkrétny fyzický objekt, aktuálny svet je – ako všetky možné svety – abstraktná entita, ktorú budem označovať symbolom \mathbf{a}_w , zavedeným v stati (Cmorej 2013, 847).¹⁶ Pojem *reálneho sveta* (reality) budem používať v jeho bežnom neostrom význame.

Pojem aktuálneho sveta je iba teoretický konštrukt, ktorý má spomedzi všetkých *možných svetov* vyčleniť ten, ktorý zachytáva reálnu históriu rozloženia základných atribútov na objekty určitých typov (alebo ich usporiadané n-tice), históriu, ktorá sa od ostatných možných svetov líši predovšetkým tým, že základné atribúty sú v nej v *každom* okamihu rozložené obdobne ako v reálnom svete. Predmetom empirického skúmania, ktoré rozvíjame v empirických vedách i v našom každodennom živote, nie je aktuálny, ale reálny svet, realita.

Vo filozofickej literatúre o možných svetoch sa pod skutočným či aktuálnym svetom, zvyčajne označovaným symbolom @,¹⁷ azda najčastejšie rozumie *reálny svet*, do ktorého podľa niektorých autorov patria iba fyzické objekty (vrátane ľudí), podľa iných aj vlastnosti týchto predmetov a vzťahy medzi nimi alebo aj atribúty týchto vlastností a vzťahov, prípadne iné ideálne entity. Možné sú teda rôzne chápania sveta @, ktoré sa vyznačujú tým, že ich skutočný svet buď splyva s fyzickým, alebo je rozšírením tohto sveta o istú konceptuálnu nadstavbu.¹⁸ Aby som sa vyhol niektorým nedorozumeniam, namiesto symbolu @ budem používať termíny „reálny svet“, prípadne „realita“ v naznačenom intuitívnom význame. Termín „skutočný svet“ sa zvyčajne používa ako synonymum výrazu „reálny svet“. Budem ho však používať aj vo významoch, udeľovaných symbolu @ v koncepciách možných svetov, v ktorých skutočný svet @ zahŕňa okrem reality a fyzických predmetov v nej aj ich vlastnosti a vzťahy, prípadne entity vyššieho rádu.

Hoci svet \mathbf{a}_w zachytáva len istý fragment reality, *určený voľbou univerza a základných atribútov* daného jazyka, jeho identitu poznáme iba do určitej miery. Identita mož-

¹⁶ Len namiesto symbolu \mathbf{a}_w budem používať polotučné \mathbf{a}_w . K neostroti pomenovania \mathbf{a}_w pozri (Cmorej 2013, 847). Na rovnakú povahu všetkých možných svetov vrátane aktuálneho dôrazne upozorňoval P. Tichý. Zrejme nechýbali autori, ktorí aktuálny svet pokladali za fyzický a ostatné svety za abstraktné fikcie.

¹⁷ Zavedený pravdepodobne ako skratka výrazu „actual“ alebo „actual world“.

¹⁸ Niektorí autori uznávajú iba reálny svet a existenciu abstraktných možných svetov vrátane aktuálneho explicitne alebo aspoň implicitne popierajú. Zaujímavý pokus o podobnú koncepciu, v ktorej sa modálne pojmy vymedzujú bez odkazu na možné svety či svetamihy, predložil S. Sousedík (Sousedík 2014, 118-126).

ného sveta W je totiž daná rozložením základných atribútov vo *všetkých* svetamihoch $\langle W, t \rangle$. To znamená, že $W_1 = W_2$ vtt pre každý okamih t platí, že distribúcia atribútov vo svetamihu $\langle W_1, t \rangle$ je totožná s distribúciou atribútov vo svetamihu $\langle W_2, t \rangle$. Ak existuje aspoň jeden okamih t , v ktorom sa rozloženie atribútov vo svete W_1 líši od ich rozloženia vo W_2 , tak $W_1 \neq W_2$. Poznať identitu sveta W teda znamená o *každom* svetamihu $\langle W, t \rangle$ vedieť, ako sú v ňom základné atribúty rozložené na individuá (prípadne na iné objekty alebo ich n -tice). V prípade aktuálneho sveta \mathbf{a}_w to navyše znamená vedieť, ako sú základné atribúty distribuované v reálnom svete, presnejšie, ako sú rozložené v realite, o ktorej možno v J hovoriť.

V aktuálnom svete \mathbf{a}_w môžu byť základné atribúty rozložené v *každom* svetamihu $\langle \mathbf{a}_w, t \rangle$ len tak, ako sú v čase t rozložené v reálnom svete, z čoho vyplýva, že výrok $R(i_1, i_2, \dots, i_n)$ jazyka J , v ktorom R predstavuje základný atribút, môže byť v $\langle \mathbf{a}_w, t \rangle$ pravdivý vtt v čase t je pravdivý v reálnom svete. To možno zovšeobecniť a konštatovať, že pre každý výrok V jazyka J platí, že V je pravdivý vo svetamihu $\langle \mathbf{a}_w, t \rangle$ vtt V je pravdivý v čase t v reálnom svete.¹⁹ Keď hodnotu výroku $R(i_1, i_2, \dots, i_n)$ v reálnom svete nepoznáme, nemôžeme vedieť, či vo svetamihu $\langle \mathbf{a}_w, t \rangle$ atribút R usporiadanej n -tici (i_1, i_2, \dots, i_n) prislúcha, alebo jej neprislúcha. Lenže to znamená, že nevieme, či aktuálnym svetom \mathbf{a}_w je svet, v ktorom atribút R v čase t n -tici $\langle i_1, i_2, \dots, i_n \rangle$ prislúcha (a výrok $R(i_1, i_2, \dots, i_n)$ je v $\langle \mathbf{a}_w, t \rangle$ pravdivý), alebo svet, v ktorom jej v čase t neprislúcha (a výrok $R(i_1, i_2, \dots, i_n)$ je v $\langle \mathbf{a}_w, t \rangle$ nepravdivý alebo bez pravdivostnej hodnoty). Všeobecnejšie, kým nevieme, či daný empirický výrok V je v reálnom svete v čase t pravdivý, nemôžeme vedieť ani to, či aktuálnym svetom je svet, v ktorom V je v čase t pravdivý, alebo svet, v ktorom V je v čase t nepravdivý, prípadne je bez pravdivostnej hodnoty. Poznať identitu \mathbf{a}_w znamená o každom empirickom výroku V daného jazyka a svetamihu $\langle \mathbf{a}_w, t \rangle$ vedieť, či V je v $\langle \mathbf{a}_w, t \rangle$ pravdivý, nepravdivý, alebo bez pravdivostnej hodnoty.

Existuje nekonečne veľa výrokov jazyka J , ktoré nikto neoveril a mnohé z nich ani neoverí, takže hoci naše poznanie identity aktuálneho sveta sa permanentne spresňuje a množstvo kandidátov na post aktuálneho sveta sa po každom novom poznatku znižuje, sotva niekedy dospejeme k jednoznačnému a úplnému určeniu jeho identity, t. j. do situácie, v ktorej by sme o *každom* svetamihu $\langle \mathbf{a}_w, t \rangle$ a *každom* empirickom výroku V vedeli, či V je v $\langle \mathbf{a}_w, t \rangle$ pravdivý, nepravdivý alebo bez pravdivostnej hodnoty. Nie je vylúčené, že tento stav poznania je jednoducho nedosiahnuteľný.²⁰ Na druhej strane vzhľadom na to, že každý empirický výrok V je pravdivý vo svetamihu $\langle \mathbf{a}_w, t \rangle$ vtt v čase

¹⁹ Presnejšie, v oblasti reality, určenej univerzom jazyka, do ktorého patrí V , a množinou základných atribútov, na ktoré sa zameriavame pri skúmaní indivíduí zo zvoleného univerza. Dodatok, v ktorom sa táto oblasť špecifikuje, budem v podobných formuláciách vynechávať a predpokladať, že čitateľ si ho domyslí. Treba však pamätať na to, že bez dodatku by uvedená ekvivalencia nemusela byť pravdivá (napr. o výrokoch z iných jazykov, v ktorých sa hovorí o iných indivíduách alebo atribútoch ako v uvažovanom jazyku).

²⁰ Toto tvrdenie sa týka najmä poznania vyjadriteľného v jazykoch s nekonečným univerzom alebo nekonečnou množinou časových okamihov. Jeho zdôvodnenie predpokladá bližšie určenú syntax a sémantiku jazyka, v ktorom vyjadrujeme naše empirické poznatky. Istú rolu môže v ňom zohrať aj voľba základných atribútov a ich počet.

t je pravdivý aj v reálnom svete, poznanie reálneho sveta a poznanie fragmentu reality, o ktorom možno v danom jazyku hovoriť, sú v istom zmysle rovnocenné. To nás oprávňuje zaviesť symbol \mathbf{a}_w na označenie aktuálneho sveta a každú vetu v tvare „Výrok V je pravdivý (nepravdivý, bez pravdivostnej hodnoty) vo svetamihu $\langle \mathbf{a}_w, t \rangle$ “ pokladať za ekvivalentnú s vetou vo forme „Výrok V je v reálnom svete pravdivý (nepravdivý, bez pravdivostnej hodnoty) v okamihu t “. O túto ekvivalenciu sa budem príležitostne opierať aj v nasledujúcich úvahách a budem predpokladať, že čitateľ si z tvrdenia o pravdivostnej hodnote výroku V vo svetamihu (\mathbf{a}_w, t) odvodí tvrdenie o jeho hodnote v reálnom svete v okamihu t .

Možné, len možné a reálne možné individúa. Teraz pristúpime k vymedzeniu pojmu možného, len možného a reálne možného *individua* v sémantike deskripcii.

(D1) $(x)\Phi(x)$ je *možné* vtt existuje *jediné* individuum I a nejaký svetamih (w, t) , v ktorom I má vlastnosť $(\lambda x)\Phi(x)$. Túto možnosť budem označovať symbolom LP . Je to široko chápaná logicko-sémantická možnosť daná významom deskripcie $(x)\Phi(x)$.

(D2) $(x)\Phi(x)$ je *len (iba, čisto, výlučne) možné* vtt $(x)\Phi(x)$ je možné, ale neexistuje presne jedno individuum, ktoré by malo vlastnosť $(\lambda x)\Phi(x)$ v nejakom svetamihu $\langle \mathbf{a}_w, t \rangle$, kde \mathbf{a}_w predstavuje aktuálny svet. Túto vlastnosť budem označovať skratkou MP (merely possible). D2 vymedzuje pojem *posibílie*. Inými slovami, $(x)\Phi(x)$ je *posibílie* vtt $(x)\Phi(x)$ je možné (LP), nie však v aktuálnom svete \mathbf{a}_w .

Možnosť v aktuálnom svete, ktorú budem nazývať *reálnou možnosťou* (Re), môžeme definovať takto:

(D3) $(x)\Phi(x)$ je *reálne možné* vtt existuje *jediné* individuum I a nejaký svetamih $\langle \mathbf{a}_w, t \rangle$, v ktorom I má vlastnosť $(\lambda x)\Phi(x)$.²¹

Všimnime si najprv niekoľko elementárnych vzťahov medzi vlastnosťami LP , MP , Re .²² Triviálne platí, že ak $(x)\Phi(x)$ je MP alebo Re , tak je aj LP . Ak $(x)\Phi(x)$ je MP , tak nie je Re , a ak je Re , tak nie je MP , z čoho vyplýva, že rozsahy vlastností MP a Re majú prázdny prienik. Ich suma je však totožná s rozsahom vlastnosti LP , čiže $(x)\Phi(x)$ je možné (LP) vtt $(x)\Phi(x)$ je buď výlučne možné (MP), alebo reálne možné (Re). Medzi logickou možnosťou LP a možnosťami MP , Re je zásadný rozdiel, ktorý spočíva v tom, že pri určovaní rozsahu vlastností MP a Re sa nezaobídeme bez istých empirických poznatkov.

²¹ Lewisove možné svety a možné individúa nie sú možné ani nemožné v zmysle definícií uvedených v tejto stati. Sú to mereologické útvary, ktoré predstavujú isté *alternatívy* nášho skutočného sveta. Ich individúa sú skutočné ako fyzické objekty nášho sveta. Pozri (Andreanský 2010, 33-70). Problematikou Lewisovej teórie možných svetov sa u nás zaoberá M. Vacek.

²² Ako sa ukáže neskôr, rozsah vlastností LP , MP , Re sa v danom logickom priestore nemení, takže ich môžeme pokladať aj za *triedy* entít, ktorým prislúchajú. Je zaujímavé, že modalít MP , Re sú napriek tomu empirické. Ich rozsah je totiž identifikovateľný len na základe empirického skúmania, pri ktorom postupne zisťujeme, ktoré $(x)\Phi(x)$ je MP a ktoré Re . Pritom sú to modalít nezávislé od jednotlivých svetamihov.

Hoci môžeme a priori zistiť, či $(\exists x)\Phi(x)$ je možné, o tom, či je MP , alebo $\mathcal{R}e$, možno rozhodnúť len pomocou empirických poznatkov, čo vyplýva z definícií D2 a D3 a odkazu na \mathbf{a}_w v nich. Napr. intuitívne je zrejmé, že $(\exists x)(x = R. \text{ Fico a } x \text{ je prezident SR zvolený v roku 2014}) (\mathbf{F}_m)$ je logicky možné, o čom nepochybovali ani voliči, ktorí boli rozhodnutí voliť iného kandidáta. Pred prezidentskými voľbami v roku 2014 nebolo však možné určiť, či \mathbf{F}_m je $\mathcal{R}e$, alebo MP . Vtedy sme ešte nevedeli, ako dopadnú voľby. Dnes vieme, že \mathbf{F}_m je *len* možné, pretože Fico sa nestal prezidentom SR a rok 2014 ani voľby v ňom sa už nemôžu v \mathbf{a}_w opakovať. To neznamená, že Fico sa nemôže stať prezidentom SR v budúcich voľbách v roku 2019, lenže to už nebude \mathbf{F}_m , ale $(\exists x)(x = R. \text{ Fico a } x \text{ je prezident SR zvolený v roku 2019}) (\mathbf{F}_n)$, ktoré by malo byť *v prípade* Ficovho *volebného úspechu* reálne možné ($\mathcal{R}e$) už dnes. Keď sa Fico nestane prezidentom SR ani v roku 2019 (či už pre nezáujem o tento post alebo pre porážku vo voľbách), tak po voľbách v roku 2019 budeme môcť konštatovať, že aj \mathbf{F}_n je len možné (MP), o čom sa budeme môcť presvedčiť až v roku 2019. Fakt, že \mathbf{F}_m a možno aj \mathbf{F}_n sú len *možné* individúa, svedčí však o tom, že *mimo* sveta \mathbf{a}_w existujú svetamihy, v ktorých sa Fico stal, prípadne stane prezidentom SR v rokoch 2014 a 2019.

Komentár k definíciám D1 – D3.

Možnosť LP je neempirická, lebo už na základe významu deskripcie $(\exists x)\Phi(x)$ možno zistiť, či je konzistentne mysliteľný svetamih $\langle w, \iota \rangle$, v ktorom existuje jediné individuum s vlastnosťou $(\lambda x)\Phi(x)$ (a deskripcia $(\exists x)\Phi(x)$ má vo $\langle w, \iota \rangle$ referent), resp. či predpoklad o existencii takéhoto individua nevedie k sporu. To neznamená, že z významu možno vždy usúdiť, *ktoré konkrétne* individuum má vlastnosť $(\lambda x)\Phi(x)$ v aktuálnom svete, hoci niekedy môžeme vedieť, že túto vlastnosť má presne jedno individuum.

Uvedené vymedzenie posibílie nie je jediné ani jednoznačné. Pod posibíliou môžeme rozumieť (i) ľubovoľný *možný objekt* bez ohľadu na jeho typ a na to, či je len možný, alebo aj reálne možný (a v takom prípade to nie je posibília v zmysle D2). Toto chápanie je veľmi široké, nie je však príliš rozšírené. (ii) Niekedy sa ako posibílie charakterizujú možné svety, možné stavy vecí, možné individúa a výnimočne aj atribúty, pričom nie je vždy jasné, či okrem týchto posibílií existujú aj posibílie iných typov, a niekedy ani to, či ide o možné, alebo o *len* možné objekty. (iii) Najčastejšie sa však pod posibíliou rozumie *možné individuum*, ktoré nie je aktuálne. V tomto článku vychádzam do istej miery práve z tohto chápania pojmu posibílie, ktoré som sa pokúsil explikovať v definícii D2.²³ Ako som už však spomenul, ani toto spresnenie pojmu posibílie nie je jednoznačné. Jeho nejednoznačnosť tkvie v tom, že nie je celkom jasné, čomu sa vo vete „ $(\exists x)\Phi(x)$ je len možné“ vlastnosť MP pripisuje: Jedinému individuu, ktoré má vlastnosť $(\lambda x)\Phi(x)$, alebo intenzii, ktorú generuje význam deskripcie $(\exists x)\Phi(x)$, prípadne inej entite? K tejto otázke sa vrátim neskôr.

Keďže identifikácia aktuálneho sveta \mathbf{a}_w závisí od empirického skúmania, D3 definu-

²³ O posibíliách sa viedli ostré diskusie a polemiky, ktoré sa netýkali len filozoficky zaujímavej a chýlostivej problematiky individuových posibílií, ale aj sémantickej interpretácie predikátovej modálnej logiky 1. rádu (s kvantifikátormi) a platnosti dvoch formúl R. Barcanovej, o ktorých sa diskutuje dodnes. Z českej a slovenskej literatúry pozri (Andreanský 2010, 71-79) alebo (Tomala 2010, 29, 38-76).

je *empirický* pojem možnosti $\mathcal{R}e$, ktorý treba odlišovať od logicko-analytickej možnosti $L\mathcal{P}$. Môžeme síce *a priori* rozhodnúť o tom, či $(\iota x)\Phi(x)$ je $L\mathcal{P}$, nie však o tom, či sa táto možnosť realizuje v aktuálnom, alebo *len* v niektorom inom možnom svete. Pri každej empirickej deskripcii $(\iota x)\Phi(x)$, ktorá je $L\mathcal{P}$, musíme totiž *navyše* zistiť, či je aj reálne možná, teda možná v reálnom svete, čo bez uplatnenia empirických poznatkov nezistíme. Empirický charakter má aj pojem *posibilie*. Ak $(\iota x)\Phi(x)$ je $M\mathcal{P}$, tak v žiadnom svetamihu aktuálneho sveta neexistuje jediné individuum, ktoré by v ňom malo vlastnosť $(\lambda x)\Phi(x)$, o čom sa možno presvedčiť len empiricky.

Nemožné individuá. Okrem $L\mathcal{P}$, $M\mathcal{P}$, $\mathcal{R}e$ existuje aj mnoho iných modalít toho istého typu, z ktorých si všimneme aspoň jednu – vlastnosť byť nemožným individuom, prislúchajúcu napr. významom deskripcii s kontradiktórickým jadrom. Tieto deskripcie nemajú referent ani v jednom svetamihu, takže by sme mohli o nich povedať, že opisujú nemožné *individuá*, čo je však zavádzajúce, pretože takéto individuá neexistujú. Môžeme však o nich hovoriť ako o *nemožných individuách* a pojem nemožného individua vymedziť takto:

(D4) $(\iota x)\Phi(x)$ je *nemožné* (imposibília) vtt *neexistuje* svetamih $\langle w, t \rangle$, v ktorom by nejaké jediné individuum malo vlastnosť $(\lambda x)\Phi(x)$. Vlastnosť byť nemožný v zmysle D4 budem označovať symbolom $N\mathcal{P}$.

Táto modalita je neempirická, logicko-sémantická vlastnosť významu deskripcie $(\iota x)\Phi(x)$, lebo o nemožnosti $(\iota x)\Phi(x)$ sa možno presvedčiť čírou analýzou významu deskripcie $(\iota x)\Phi(x)$ a jej jadra $\Phi(x)$, z ktorého vyplýva, že neexistuje individuum, ktoré by mohlo ako jediné mať v nejakom svetamihu vlastnosť $(\lambda x)\Phi(x)$.²⁴ Z formulácie D4 je jasné, že $N\mathcal{P}$ je modalita spadajúca do tej istej kategórie ako vlastnosti $L\mathcal{P}$, $M\mathcal{P}$, $\mathcal{R}e$, takže fakt, že $N\mathcal{P}$ nie je a ani nemôže byť vlastnosťou *individuí*, nepriamo potvrdzuje správnosť charakteristiky modalít $L\mathcal{P}$, $M\mathcal{P}$, $\mathcal{R}e$ ako vlastností, ktoré neprislúchajú *individuám*, ale iným entitám. Výrazy „len možné individuum“, „nemožné individuum“ a „neexistujúce individuum“ neoznačujú individuum ani jeho vlastnosti, pretože také individuum buď neexistuje, alebo nemôže existovať. To znamená, že hoci výroky formy „ $(\iota x)\Phi(x)$ je C “ čítame ako „jediné *individuum* x s vlastnosťou $(\lambda x)\Phi(x)$ je C “ (kde C predstavuje ľubovoľnú z modalít $L\mathcal{P}$, $M\mathcal{P}$, $\mathcal{R}e$, $N\mathcal{P}$), vlastnosť C sa v nich nepripisuje *individu*, ale inému objektu, a to napriek tomu, že oborom premennosti premennej x v *deskripcii* $(\iota x)\Phi(x)$, ktorá sa vyskytuje v definíciách D1 – D4, je množina *individuí*, a nie *individuá*.

Vráťme sa teraz k problému postavenému na konci komentára k D2. Je to jeden zo základných problémov tohto článku, ktorý sa netýka len $M\mathcal{P}$, ale aj $L\mathcal{P}$, $\mathcal{R}e$, $N\mathcal{P}$ a iných modalít tejto kategórie. Môžeme ho formulovať takto: Čomu sa pripisuje vlastnosť C v definíciách D1 – D4 a vo vetách formy „ $(\iota x)\Phi(x)$ je C “, kde C je jedna z modalít $L\mathcal{P}$, $M\mathcal{P}$, $\mathcal{R}e$, $N\mathcal{P}$? Je to (a) *individuum*, ktoré ako jediné spĺňa podmienku $\Phi(x)$, čiže referent

²⁴ Ak sa ukáže, že jadro deskripcie $(\iota x)\Phi(x)$ je protirečivé, záver o nevyhnutnej *neexistencii* jediného individua s vlastnosťou $(\lambda x)\Phi(x)$ je evidentný.

deskripcie, (b) *intenzia*, ktorú generuje význam deskripcie, (c) *význam* deskripcie, alebo (d) jazykový výraz, a to *deskripcia* $(\iota x)\Phi(x)$, prípadne iná entita?

Individuum a vlastnosti $L\mathcal{P}$, $M\mathcal{P}$, Re , $N\mathcal{P}$. So zreteľom na doslovné čítanie deskripcie $(\iota x)\Phi(x)$ ako výrazu, ktorý značí to isté ako „jediné *individuum* x , pre ktoré platí, že $\Phi(x)$ “, *sa zdá, že* vlastnosti $L\mathcal{P}$, $M\mathcal{P}$, Re , $N\mathcal{P}$ sa v uvedených vetách pripisujú individuu, ktoré je referentom deskripcie. Filozofická diskutabilnosť i relevantnosť tohto názoru vystupuje výrazne do popredia najmä pri analýze a interpretácii výrokov v tvare

(L_m) $(\iota x)\Phi(x)$ je $M\mathcal{P}$,
 (I_m) $(\iota x)\Phi(x)$ je $N\mathcal{P}$.

Stanovisko, že vo vete L_m sa vlastnosť $M\mathcal{P}$ pripisuje práve individuum, a nie intenziám ani významom, je pravdepodobne najrozšírenejšie. Zastával ho napríklad aj S. Kripke.²⁵ Prívrženci tohto názoru by zrejme súhlasili s tým, že vo vetách typu L_m sa číra možnosť $M\mathcal{P}$ pripisuje jedinému *individuu* s vlastnosťou $(\lambda x)\Phi(x)$ v danom svetamihu. Tomuto tvrdeniu však odporuje fakt, že $(\iota x)\Phi(x)$ je len možné aj vtedy, keď v danom svetamihu neexistuje alebo nemôže existovať *jediné* individuum, ktoré by malo vlastnosť $(\lambda x)\Phi(x)$, alebo existuje viacero individuí s vlastnosťou $(\lambda x)\Phi(x)$. Stačí, keď nejaké individuum ju má ako *jediné* v ľubovoľnom inom svetamihu $\langle w, t \rangle$, pričom $w \neq a_w$. Treba si tiež uvedomiť, že v D2 sa nedefinuje vlastnosť byť len *možný* vo $\langle w, t \rangle$, relativizovaná k svetamihu, ale vlastnosť byť len možný (bez relativizácie k $\langle w, t \rangle$). Veta L_m je pravdivá buď v každom svetamihu (keď $(\iota x)\Phi(x)$ neexistuje v žiadnom svetamihu $\langle a_w, t \rangle$, existuje však aspoň v jednom svetamihu $\langle w, t \rangle$, v ktorom $w \neq a_w$), alebo v žiadnom svetamihu (keď $(\iota x)\Phi(x)$ neexistuje v žiadnom svetamihu alebo existuje v nejakom svetamihu $\langle a_w, t \rangle$). Problematika výlučne možných *individuí* si zaslúži väčšiu pozornosť, než jej môžem venovať v tejto stati, nehovoriac o tom, že pojem čírej možnosti *individua* sa výrazne líši od pojmu $M\mathcal{P}$.

Pri pokusoch aplikovať na individua modalitu $M\mathcal{P}$ narazíme na problém vyčlenenia a identifikácie individuí, ktoré v reálnom svete neexistujú, takže sa nedajú priamo (napr. ostenzívne) vyčleniť ani identifikovať, z čoho vyplýva, že ich môžeme iba opísať a $M\mathcal{P}$

²⁵ Formuloval ho síce v inom kontexte, ale jeho názor sa v podstate zhoduje so stanoviskom, že číra možnosť sa tu pripisuje individuum. V slávnom článku, ktorý spustil celú lavínu rôznych koncepcií možných individuí, Kripke napísal, že v iných svetoch ako je reálny „niektoré aktuálne existujúce *individua* môžu chýbať a nové individua, akým je Pegas, sa môžu v nich objaviť“ (Kripke 1964, 65; kurzíva P. C.). Podľa tohto názoru Pegas je výlučne možným *individuum* (posibilitiou), ktoré v skutočnom svete neexistuje. Pre mytologický pôvod Pegasa Kripke tento názor neskôr opustil. Zostal však verný presvedčeniu, že v skutočnom svete niektoré individua neexistujú, môžu však existovať v iných svetoch. Podľa jeho koncepcie individua sú kontingentné entity.

V inom kontexte podobný názor predložil v podnetnej štúdii D. Peroutka (2009, 387-392). Jeho článok je u nás – v Čechách a na Slovensku – pravdepodobne prvým príspevkom na túto tému. Podľa Peroutku modalita byť možný, len možný a reálne možný (aktuálny) sa pripisujú veciam, nie je mi však jasné, či vec = fyzické individuum alebo existujú aj veci, ktoré nie sú fyzické individua, čo sa mi zdá pravdepodobnejšie.

predikovať iným entitám. Predpoklad, že nejaké *individuum* I je *MP*, je prinajmenšom problematický. Z výroku $MP(I)$ logicky ekvivalentnému vete $MP(x)(x = I)$ vyplýva, že individuum I nemá vo svetamihoch $\langle a_w, t \rangle$ aktuálneho sveta vlastnosť $(\lambda x)(x = I)$, čiže v nich platí, že $\sim((\lambda x)(x = I))(I)$, tj $\sim (I = I)$, čo protirečí triviálnej tautológii $(\forall x)(x = x)$.²⁶

Modalita *NP* nie je a ani nemôže byť vlastnosťou individuí, pretože $(x)\Phi(x)$ je *nemožné* práve vtedy, keď neexistuje jediné individuum, ktoré by malo v nejakom svetamihu vlastnosť $(\lambda x)\Phi(x)$. Nemožné individuum nielenže neexistuje, ale ani nemôže existovať. Pojem existujúceho nemožného individua je *contradictio in adjecto*. Keby sme *NP* pripísali individuu I opísanému deskripciou $(x)(x = I)$, získali by sme výrok, z ktorého vyplýva, že neexistuje svetamih $\langle w, t \rangle$, v ktorom by I malo vlastnosť $(\lambda x)(x = I)$. Preto by sme výraz „nemožné individuum“ nemali ani tu brať doslova. Nemožný je totiž *opis* individua, presnejšie jeho *význam*, nie individuum ako také, a nemožný je *len v tom zmysle*, že významom určená identifikačná procedúra nevedie v žiadnom svetamihu k vyčleneniu individua, ktoré by zodpovedalo danému opisu. Rozličné *nemožné individua* sú vlastne len rôzne *významy* individuových deskripcií či opisov formulovaných v bežnom jazyku.

Individuám neprislúcha ani vlastnosť *LP*. Pravdivá veta vo forme „ $(x)\Phi(x)$ je možné“ (L_p) je pravdivá aj vo svetamihoch, v ktorých neexistuje jediné individuum s vlastnosťou $(\lambda x)\Phi(x)$ (takže deskripcia $(x)\Phi(x)$ je bez referenta). To, či $(x)\Phi(x)$ má vlastnosť *LP*, alebo *MP*, nezávisí od existencie jediného individua s vlastnosťou $(\lambda x)\Phi(x)$ v *určitom* svetamihu $\langle w, t \rangle$, ale od správania $(x)\Phi(x)$ v celom logickom priestore (= množine všetkých svetamihov), čiže od toho, (i) či v tomto priestore existuje svetamih, v ktorom vlastnosť $(\lambda x)\Phi(x)$ prislúcha jedinému individuu, alebo (ii) či taký svetamih existuje iba mimo sveta a_w . Ani *Re* nie je vlastnosť, ktorá sa pripisuje *individuám*, pretože $(x)\Phi(x)$ ju môže mať aj vo svetamihu $\langle a_w, t \rangle$, v ktorom neexistuje jediné individuum s vlastnosťou $(\lambda x)\Phi(x)$. Ak deskripcia $(x)\Phi(x)$ má vlastnosť *Re*, tak ju má v celom logickom priestore.

Z uvedenej analýzy viet formy „ $(x)\Phi(x)$ je *C*“ je zrejmé, že (i) výskyt slova „individuum“ vo výrazoch formy „jediné individuum *x*, pre ktoré platí $\Phi(x)$, je *C*“, používaného aj pri čítaní deskripcií „ $(x)\Phi(x)$ “, nemožno brať doslova; (ii) vyskytuje sa aj v deskripciách bez referenta v aktuálnom svete (napr. v deskripcii **Fm**) a (iii) v opisoch, ktoré *nemôžu* mať referent, lebo v žiadnom svetamihu neexistuje individuum, ktoré by spĺňalo podmienku $\Phi(x)$. Slovo „individuum“ v takých prípadoch poukazuje iba na kategóriu výrazu, ktorým sa pokúšame nejaké individuum opísať.

Na záver nášho doterajšieho skúmania môžeme konštatovať, že vo vetách, ktoré majú formu „ $(x)\Phi(x)$ je *C*“ a v ktorých *C* predstavuje jednu z modalít *LP*, *MP*, *Re*, *NP*, sa *C* nepripisuje *individuám*, ale intenziám alebo významom deskripcií. Zostáva nám preskúmať, ktorá z týchto dvoch možností je prijateľnejšia.

(Pokračovanie v čísle 10/2015)

²⁶ To znamená, že v aktuálnom svete by nemalo platiť, že $I = I$. Z toho ešte nevyplýva, že neexistuje iný pojem čirej možnosti individua ako *MP*, ktorý by sa dal aplikovať na *individua* bez ohrozenia konzistentnosti koncepcie.

Literatúra

- ANDREANSKÝ, E. (2010): *Možné svety z pohľadu logickej sémantiky a analytickej filozofie*. Košice: Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach.
- BARCANOVÁ MARCUSOVÁ, R. (2004): Možné objekty a možné svety. *Organon F*, 11 (4), 407-430.
- CMOREJ, P. (1989): „Paradoxes“ Relating to the Applications of Intensional Logic. In: *Logica et methodologica* I, Zborník FiFUK. Bratislava: Univerzita Komenského. Vyšlo pod titulom „„Paradoxy““ intenzionálnej logiky“ aj v knihe (Cmorej 2001, 149-171).
- CMOREJ, P. (1998): Denotácia a referencia. In: Cmorej, P. (ed.): *K filozofii jazyka, vedy a iným problémom*. Príloha *Organonu F*, 29-45. Vyšlo aj v knihe (Cmorej 2001, 230-244).
- CMOREJ, P. (2000): Referencia, identifikácia a intencionálne akty. *Organon F* 7, Príloha, 29-45. Vyšlo aj v práci (Cmorej 2001, 245-263).
- CMOREJ, P. (2001): *Na pomedzí logiky a filozofie*. Bratislava: Veda, 2001.
- CMOREJ, P. (2005): K povahe intencionálnej referencie. *Organon F*, 12 (4), 397-406. Vyšlo aj v knihe (Cmorej 2009, 111-123).
- CMOREJ, P. (2006): Holé individuá a predikácia. In: M. Zouhar (ed.): *Jazyk z pohľadu sémantiky, pragmatiky a filozofie vedy*. Bratislava: Filozofický ústav SAV; Praha: Filozofický ústav Akademie věd České republiky v Prahe, 137-161. Vyšlo aj v práci (Cmorej 2009, 141-171).
- CMOREJ, P. (2009): *Analytické filozofické skúmania*. Bratislava: Filozofický ústav SAV.
- CMOREJ, P. (2011a): K pojmom existencie a ich rádu. *Organon F*, 18 (1), 84-95.
- CMOREJ, P. (2011b): Jazyková prax alebo filozofické predsudky? (Zarážajúca ľahkosť odmietania). *Filozofia*, 66 (8), 794-817.
- CMOREJ, P. (2013): Od deskripcií k ich referentom. *Filozofia*, 68 (10), 825-848.
- DUŽÍ, M., JESPERSEN, B., MATERNA, P. (2010): *Procedural Semantics for Hyperintensional Logic. Foundations and Applications of Transparent Intensional Logic*. Berlin: Springer series Logic, Epistemology, and the Unity of Science 17.
- DUŽÍ, M., MATERNA, P. (2012): *TIL jako procedurální logika*. Bratislava: aleph.
- DUŽÍ, M., JESPERSEN, B.: Transparent quantification into hyperintensional objectual attitudes. *Synthese*, 635-677.
- Filozofia prirodzeného jazyka* (1992). Bratislava: Archa. Zostavila, preložila a úvod napísala M. Oravcová.
- KRIPKE, S. (1963): Semantical Considerations on Modal Logic. In: *Acta Philosophica Fennica*, XVI, 83-94.
- LINSKY, L. (1992): Referencia a referenty. In: *Filozofia prirodzeného jazyka*. Bratislava: Archa. Zostavila, preložila a úvod napísala M. Oravcová, 148-160.
- NOVOTNÝ, D. D. (2011): Suárezova teorie pomyslných jsoucén a její recepce. *Filozofia*, 66 (1), 35-48.
- PEROUTKA, D. (2009): Existenční predikace. *Filosofický časopis*, 57 (3), 375-394.
- RACLAVSKÝ, J. (2009): *Jména a deskripce*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc.
- RACLAVSKÝ, J. (2014): Constructional vs. Denotational Conception of Aboutness. *Organon F*, 21 (2), 219-236.
- SOUSEDÍK, S. (1996): Der Streit um den wahren Sinn der scottischen Possibilenlehre. In: L. Honnefelder – R. Wood – M. Dreyer (eds.): *John Duns Scotus, Metaphysics and Ethics*. Leiden: E. J. Brill, 191-204.
- SOUSEDÍK, S. (2004): Pomyslná jsoucná (entia rationis) v aristotelské tradici 17. století. *Filosofický časopis*, 52 (4), 533-544.
- SOUSEDÍK, S. (2014): *Kosmologický důkaz Boží existence v životě a myšlení*. Praha: Vyšehrad.
- STRAWSON, P. F. (1992): O referencii. In: *Filozofia prirodzeného jazyka*. Zostavila, preložila a úvod napísala M. Oravcová. Bratislava: Archa. 126-147.

- TICHÝ, P. (1976): *Introduction to Intensional Logic*. Dunedin: University of Otago. Manuskript.
- TICHÝ, P. (1988): *The Foundations of Frege's Logic*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- TICHÝ, P. (1994): Jednotliviny a ich roly I – IV. *Organon F*, (1), 29-42; (2), 123-132; (3), 208-224; (4), 328-333).
- TICHÝ, P. (2004): *Pavel Tichý's Collected Papers in Logic and Philosophy*. V. Svoboda – B. Jespersen – C. Cheyne (eds.). Dunedin: University of Otago Publisher; Praha: Filosofia.
- TICHÝ, P. (2007): On Describing. *Organon F*, 14 (4), 423-469.
- TOMALA, O. (2007) : Kombinatorické teorie možných světů a jejich perspektivy. *Organon F*, 14 (2), 148-176.
- TOMALA, O. (2010): Analýza alethických modalit – cesta za možnými světy. In: Dvořák, P. – Peroutka, D. – Tomala, O. (eds.): *Modality v analytické metafyzice*. Praha: Filosofia, 13-76.
- VACEK, M. (2011): Eugen Andreanský: Možné svety z pohľadu logickej sémantiky a analytickej filozofie. *Organon F*, 546-555.
- ZOUHAR, M. (2004): *Podoby referencie*. Bratislava: Iris.

Pavel Cmorej
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1
Slovenská republika
e-mail: organonf@gmail.com